

НОВІ ВИДАННЯ

Олексій Кравченко

ПЕРЕВІДКРИТТЯ ГЕГЕЛЕВОЇ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ.

Stewart, J. (2022). *An Introduction to Hegel's Lectures on the Philosophy of Religion: The Issue of Religious Content in the Enlightenment and Romanticism*. Oxford: Oxford University Press.

Найбільш магістральні зі світових гегелезнавчих досліджень, либонь, схильні нехтувати детальною експертизою релігійної філософії Гегеля, попри навіть той «системний підхід», яким вони найчастіше керуються. Сучасним тлумачам Гегеля *Лекції з філософії релігії* (далі – *ЛФР*) подекуди видаються дещо незручними для концептуалізації, ба навіть інколи не вартими уваги, адже з часом гегелезнавство набуло анти-метафізичного характеру, і бачення Гегелевого проекту як суто секулярного та цікавого здебільшого епістемічною й історичною складовими стало ледь не необхідним засновком для долучення до кола світових гегелезнавців. В Україні рух гегелезнавчих студій є дещо уповільненим у порівнянні з Заходом, і тут суперечка про релігійну природу системи Гегеля мала місце ще не так давно (можна згадати, наприклад, дискусії з приводу перекладу *Geist* у родовому відмінку як «Духу» чи як «Духа»).

Джон Стюарт¹ є одним із небагатьох авторів, що запропонував у певному сенсі альтернативну дослідницьку програму, в якій «системний підхід» ураховує також і той розлогий та проблематичний каркас Гегелевої релігійної філософії, який зазвичай не висвітлюється, бо вважається другорядним. Він є однією з відомих постатей в гегелезнавчих студіях, автором численних праць, присвячених саме тематиці Гегелевої філософії релігії. Утім, цей автор вже багато років займається і Гегелевою філософською системою загалом, і її зв'язком із філософією К'єркегора (а також паралелями з німецьким ідеалізмом і екзистенціалізмом) зокрема. Узята до огляду книжка є найновішим Стюартовим доробком з цієї проблематики, вона є розширеною контекстуалізацією низки минулих досліджень².

© О.Кравченко, 2022

¹ Відомий американський гегелезнавець, наразі працює в Словацькому Інституті Філософії.

² Актуальна праця є історико-філософським вступним нарисом до прочитання *ЛФР* Гегеля, в її основі лежить історичний контекст появи та актуалізації Гегелевої філософії релігії, проте це не перша та з огляду на зміст не найповніша книга Стюарта на цю тему. Якщо головна мета цієї книжки – у широкій контекстуалізації *ЛФР*, то минулі дослідження фокусувалися радше на дослідженні змісту цих лекцій та історичних умовах їхньої появи. Згадаємо передусім працю «Гегелева інтерпретація релігій світу: логіка богів», що вийшла друком у 2018 році: у ній Стюарт

«Вступ до Гегелевих Лекцій з Філософії Релігії: Проблема Релігійного Змісту в Просвітництві та Романтизмі» (далі – *Вступ до ГЛФР*) є, як ми зазначили, другою спеціалізованою на *ЛФР* працею Стюарта. Проте варто згадати також і ті доробки, що їх він випустив у проміжку між двома зазначеними виданнями, аби взяти до уваги розвиток його академічних інтересів. У минулому році була видана його книга «Століття Гегеля: відчуження і визнання в час революції» [Stewart 2021], присвячена впливові Гегеля на видатних філософів XIX-XX ст., розрахована на більш менш широкий загал читачів. У позаминулому Стюарт був головним редактором одного з посібників серії Palgrave Maximillan, а саме «Палгрейвівського посібника з німецького ідеалізму і екзистенціалізму» [Stewart 2020], розрахованого на вужче коло читачів. Тобто між виданням *Вступу до ГЛФР* і своєї минулої праці з *ЛФР* автор працював над у певному сенсі підсумковими виданнями, що систематизували його тривалу роботу над проєктом Гегелевої філософії та її зв'язку з екзистенціалізмом, а у *Вступі до ГЛФР* повернувся до безпосередньої роботи над тематикою *ЛФР*.

Вступ до ГЛФР, як і більшість праць Стюарта, вирізняється ретельною історичною методологією: автор прагне урахувати всі можливі нюанси епохи, усі дрібні відмінності між виданнями *ЛФР*, працює з архівами, коригує наявні історико-філософські тлумачення задля досягнення історичної коректності. При цьому виклад чіткий та послідовний, кожен пункт сприяє формуванню єдиної тези всього видання і, звичайно ж, підтримує системний підхід. Наявність єдиної тези в певному сенсі вирізняє праці Стюарта з-поміж інших праць, присвячених *ЛФР*, оскільки вони, за свідченням нашого автора, зазвичай або нехтують системним підходом і пропонують дещо некоректне/неповне тлумачення, або, навіть за прийнятною повнотою дослідження, не формують уніфікованої загальної думки, яку хотілося б очікувати від системного дослідження [Stewart 2018: 8]. Можна сказати, такий стан справ з дослідженнями *ЛФР* і спонукує Стюарта до написання власних творів.

Вступ до ГЛФР складається зі вступу та 9 глав, поділених на параграфи. Деякі з цих глав частково вже були опубліковані у вигляді окремих досліджень у гегелезнавчих журналах чи антологіях. Мету свого твору у вступі Стюарт формулює у вигляді тез, що почасти відповідають наступним пунктам, бо в них ці тези підважуються та експлікуються. Їх можна коротко узагальнити так: 1) Гегелева думка в *ЛФР* є прямою відповіддю на релігійну кризу, що утворилася на тлі філософії Просвітництва і Романтизму; 2) ці течії позбавили релігію змісту й пізнавальної цінності, а Гегель, критикуючи їхніх мислителів, прагне повернути релігії взагалі та християнським догмам зокрема їхній початковий сенс; 3) поточне дослідження наново актуалізує питання інтерпретації Гегеля, що поставали в 1830–40 рр. і поділили гегельянців на лівий та правий табори;

послідовно аналізує кожний пункт *ЛФР* з метою їхнього найповнішого історичного дослідження, оскільки, як він вважає, майже всі праці, присвячені цьому творові, не дають тим чи іншим частинам Гегелевого аргументу [Stewart 2018: 6-8] адекватного висвітлення, необхідного для всеохопного й системного погляду на *ЛФР*. Оскільки детальну історичну експертизу *ЛФР* Стюарт уже здійснив у вищезгаданій праці, то актуальний доробок можна справедливо оцінити як її продовження, сфокусоване здебільшого вже не на самому змісті *ЛФР*, але на загальному екскурсі в реалії Гегелевої епохи, які могли зумовити ті чи інші тези *ЛФР*.

4) зрештою, автор «волів би показати, що багато ключових питань, пов'язаних із релігією, у своїй основі походять із часів Гегеля», але їхня переоцінка може бути плідною і для сучасної філософії [Stewart 2022: 19-21]³.

Ми не звертатимемося в деталях до змісту викладених тез і аргументів автора на їх підтримку, проте зазначимо, що оскільки дослідження *ЛФР* з-поміж гегелезнавчих досліджень лишаються радше на маргінесі, то спроба відтворити коректне тлумачення Гегелевих релігійних поглядів, контекст їхньої появи та (можливо, маргіналізоване й недооцінене) місце в цілісній системі його філософії є надзвичайно складним завданням. Ще на початку твору Стюарт наводить діалог Гегеля і Гайне зі щоденників останнього, аби показати, що за умов, у яких писав Гегель, було неможливо прямо виражати думки, тому і його філософія релігії є надзвичайно проблематичною для тлумачення (рр. 1-3). Насамперед Стюарта турбує Гегелів підхід до проблеми постановня християнства як абсолютної релігії. Таке тлумачення породжує очевидні невідповідності в Гегелевій системі, адже в останню, з огляду на її телеологічний характер, логічніше би вписувалася хронологічна вищість, наприклад, ісламу. Принаймні така система не мала би завершуватися на християнстві (рр. 12-15). Крім того, Гегелів захист християнських догм також не оминув дискусій і проблематичних інтерпретацій, особливо з боку гегелянців-теологів, у зв'язку, наприклад, із відсутністю поняття особистого безсмертя у Гегелевій філософії (рр. 202-212), яке є фундаментальним для позиювання як християнського філософа. Але результати поточного дослідження безумовно можна назвати вичерпними, як у плані мети, так і в плані подолання подібних труднощів.

Насамкінець варто зазначити, що твір Стюарта зайвий раз підтверджує професіоналізм автора і неодмінно стане в пригоді будь-кому, хто досліджує Гегеля чи філософію релігії як таку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Stewart, J. (2018). *Hegel's Interpretation of the Religions of the World: The Logic of the Gods*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198829492.001.0001>
- Stewart, J. (2020). *The Palgrave Handbook of German Idealism and Existentialism*. Cham: Palgrave Maximillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-44571-3>
- Stewart, J. (2021). *Hegel's Century: Alienation and Recognition in a Time of Revolution*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/9781009019828>
- Stewart, J. (2022). *An Introduction to Hegel's Lectures on the Philosophy of Religion: The Issue of Religious Content in the Enlightenment and Romanticism*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192842930.001.0001>

Одержано / Received 11.08.2022

³ Далі посилання на це джерело наводитиметься у круглих дужках із зазначенням номера сторінки, без прізвища автора і року видання: (р. 19).

Alexey Kravchenko

Revisiting Hegel's Philosophy of Religion. Stewart, J. (2022). *An Introduction to Hegel's Lectures on the Philosophy of Religion: The Issue of Religious Content in the Enlightenment and Romanticism*. Oxford: Oxford UP.

Review of Stewart, J. (2022). *An Introduction to Hegel's Lectures on the Philosophy of Religion: The Issue of Religious Content in the Enlightenment and Romanticism*. Oxford: Oxford UP.

Олексій Кравченко

Перевідкриття Гегелевої філософії релігії. Stewart, J. (2022). *An Introduction to Hegel's Lectures on the Philosophy of Religion: The Issue of Religious Content in the Enlightenment and Romanticism*. Oxford: Oxford UP.

Огляд книги Stewart, J. (2022). *An Introduction to Hegel's Lectures on the Philosophy of Religion: The Issue of Religious Content in the Enlightenment and Romanticism*. Oxford: Oxford UP.

Alexey Kravchenko, BA in Philosophy and religious studies, National University of «Kyiv Mohyla Academy» (Ukraine).

Олексій Кравченко, бакалавр гуманітарного факультету Національного університету «Києво-Могилянська Академія».

e-mail: krinaso99@gmail.com
